

A népi játékok megkülönböztetése a többitől 1.

Valaha nem volt más játék, csak a népi játék, amit a hagyományos közösségek a maguk szükségletei és ízlése szerint alakítottak ki. A „szükségletei” itt azt jelenti, hogy bizony sok szempontból szükség volt ezekre a játékokra: ezek játszása közben tanultak meg a gyerekek mozogni, gondolkodni, kapcsolatokat kialakítani, beilleszkedni a helyi életbe, kultúrába. Amikor már nagyon tudtak valamit, akkor arra már nem volt szükség, unalmassá vált az a játék, mást játszottak, amiből tanultak, aminek során fejlődtek. Persze nem úgy, hogy „ezt játsszuk mert ezzel fejlődünk”, hanem úgy, hogy „ezt játsszuk, mert ez jó játék”. A 8 évesek már nem játszottak guggolós játékokat: nekik már nem érdekes, hogy le tudnak guggolni és nem esnek el, az a 3-4 éveseknek érdekes.

Ma már számos más játékfajta is megtalálható a világban, s azoknak szintén vannak előnyös hatásai: a táblás társasjátékoknak éppúgy, mint a számítógépes játékoknak. Táblás társasjátékot nem lehet egyedül játszani, az szükségessé teszi egy csoport kialakítását, ami esetről esetre változhat is, de akár ugyanaz is maradhat. A számítógépes játék egyedül játszható, azoknak marad, akik nem tartoznak semmilyen csoportba, vagy nem tudnak, nem akarnak beállni, vagy egyszerűen nincs kedvük. Az óvodában érdemes arra figyelni, hogy csoporton kívüli, magányos gyerekek lehetőleg ne legyenek.

A táblás társasjátékokkal vigyázni kell éppúgy, mint a számítógépes játékokkal. Az előbbieken amúgy is elég keserve a végén, hogy mindenki veszít, csak egyvalaki nyer: ha a játék még uszítja is a játzókat egymás ellen (sajnos van ilyen), azt nem tartom szerencsésnek. A számítógépes játékok között vannak nagyon hasznosak, amelyek pl. fejlesztik a térlátást, az alakfelismerést, és nagyon ártalmasak, amelyek arról győzik meg a játzókat, hogy minden megoldható erőszakkal. Vigyázni kell tehát: a játék fajtája önmagában nem dönti el, hogy az hasznos vagy ártalmas, minden fajtában található egyik is, másik is.

Mi a helyzet a népi játékokkal? Azok között sokáig csak hasznosak voltak, de azután megváltozott a helyzet éppúgy, mint a népdalokkal. Népdal nem az, amit a nép énekel: régebben az volt, de amióta a nép mindenféle vicket-vackot hallhat a rádióban, televízióban, azóta bizony más dalokat is énekel. Annak idején a gyerekeknek mozgalmi dalokat tanítottak az iskolában, a Jó ebédhez szól a nóta c. műsor pedig, amiben a magyar népi kultúrától idegen népies műdalok hangzottak el, hamarosan foghatóvá vált a magyar nyelvterület legeldugottabb falvaiban is, s a fogékony asszonyok, emberek bizony megtanulták azokat.

A népi játékok között is megjelentek a népies műjátékok, többek között az óvoda „jóvoltából”. Persze az óvónők, az iskolai tanítók nem tudhatták, hogy mi micsoda, lelkesen és a legjobb szándékkal tanítottak a gyerekeknek mindent, amit részben maguk tudtak, részben pedig a képzés során megtanultak, könyveikben szerepelt. Sok idő eltelt, amíg megjelentek (ha megjelentek) különféle népek, akik azt kérték: „Ezt ne!” A kutatók ma már tudják, hogy melyek azok a játékok, amelyek nem népi játékok, s ilyenformán a magyar népi ízlést rongálják, de ezt az óvónők sehol nem tanulják sem Magyarországon, sem a határokon túl. Ebben szeretnék segíteni: ha tudja az ember, mit keressen, hogyan válogassa ki a valódi népi játékokat, akkor az már nem nagy mesterség, s taníthatjuk a kicsiknek az igaziakat.

Azt kell tudni, hogy melyek azok az elemek, fordulatok, motívumok, amelyek nem felelnek meg a magyar népi ízlésnek, s amiben ilyenek találhatók, azokat szépen félre lehet tenni, helyettük olyat választani, ami a magyar népi kultúra terméke, azt képviseli. A népi játékok három fő eleme a cselekmény, a dallam és a szöveg, mindháromban lehetnek idegen, műköltési vagy pedagógiai működés következtében bekerült elemek: a továbbiakban ezekről lesz szó.

Cselekmény

A cselekmény, vagyis az, hogy mit csinálnak a gyerekek a játék során, az egyik legfontosabb jellemzője a játéknak. Talán ezt az elemet érinti a legkevésbé a műköltés: új cselekményt nem talál ki senki, de azért a cselekményre ráaggathatnak olyan elemeket, amelyek eredetileg nincsenek benne.

Az ilyen ráaggatott elemek valamennyi esetben a pedagógiai didaxis törekvéseiből származnak. A hagyományban a felnőttek – részben azért, mert nemigen értek rá naphosszat a gyerekekkel foglalkozni – feltételezték a gyerekről, hogy van szeme, füle, s azokat nyitva tartja, miközben a világban jár. Amikor megjelentek az óvodák, az óvodai dolgozók azonnal kötelességüknek érezték, hogy a kicsiknek mindent megmagyarázzanak: ennek egy része hasznos lehetett, más része fölösleges.

Szövegmegjátszás

A megmagyarázási, bemutatási törekvés a népi játékokban is megjelenik. Az egyik párválasztó körjáték a „Hajlik a meggyfa”, sűrűn előfordul az óvodában tanult-tanított játékok között. Egyszer csak látom, hogy a kör közepén álló karjait a magasba tartva jobbra-balra hajladozik, mintegy bemutatva, hogy a meggyfa hogyan hajlik.

Mi tagadás, ezzel nem tudtam egyetérteni: a szövegmegjátszás az az elem, amely tökéletesen idegen a magyar népi játékoktól. Egyetlen játékban fordul elő jelzésszerű (nem naturális!) megjátszás, és ott sem mindig: ez a Fehér liliomszál, amelyben a közepén álló ugrik egyet, csípőre teszi a kezét, megsimítja az arcát és haját, és valamelyik játészó köténye fölé hajol (ha van köténye az illetőnek). Különösen ez a végső motívum mutatja, hogy szó sincs naturális szövegmegjátszásról: ha esetleg poros, izzadt, de akár tiszta arcát is legjobb barátnőjének kikeményített, hófehér kötényébe törölné, legalább akkora pofon volna a jutalma, amekkorát a barátnő kapna otthon édesanyjától. A Fehér liliomszál játéknak azonban rituális háttere magyarázza ezt a jelzésszerű megjátszást: valaha úgy gondolták, hogy ha nagypéntek hajnalban a falu kútjánál megmosakszanak, hazafelé menet megtudják, ki lesz a férjük¹.

A szövegmegjátszás pedig terjed, terjed. Valaha az is elég érv volt, hogy azt mondtam: a Kis kacsza fürdik játékban sem mutogatják, hogy hogyan úszik a kiskacsza. Egészen addig, amíg egyszer óvónők egy csoportja ki nem jelentette, hogy „Dehogynem!” Már azt is így tanulták. Persze nem azt mutogatták, hogy hogyan úszik a kiskacsza, hanem azt, hogy hogyan úszik egy ember, ettől még inkább borsózhat a hátunk.

Térjünk vissza a Hajlik a meggyfa játékhoz, amelyben remekül el lehet mutogatni, hogy hogyan hajlik, s a kicsik lelkesen hajladoznak a kör közepén, esetenként elfelejtve, hogy a játék nem erről szól, hanem arról, hogy a közepén állónak hajladozás helyett választani kell valakit a körben állók közül. Gondoljunk csak bele: a Hajlik a meggyfa helyett a szövegnek Érik a meggyfa és Termett a meggyfa változatai is vannak, s Erdélyben éppen az Érik a meggyfa a jellemző. A MTA BTK ZTI-ben² a népi játékok gyűjteményében ebbe a típusba 161 játék tartozik: a 49 erdélyi változatból 41-nek Érik a meggyfa, 8-nak Hajlik a meggyfa a szövegkezdete. Vajon hogyan lehet elmutogatni, hogy hogyan érik?

Koreográfiák

Sajnálatos módon a gyerekeknek óvodában, iskolában tanításra szánt játékok között esetenként szándékos változtatások történnek. Az ilyenek azért következnek be, mert a játékok a színpadra kerülnek.

¹ Vagy az a férfi, akivel találkoznak útközben, vagy olyan nevű.

² A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központjának Zenetudományi Intézete.

Sokan gondolják úgy, hogy a népi játékokat ilyenkor föl kell díszíteni. Nem elégszenek meg pl. az egyszerű körben járással, hanem kicsit bonyolítják azt: a gyerekek lépjenek kettőt befelé, kettőt vissza, kettőt jobbra, kettőt balra. Ilyesmi a népi játékokban nem történik: a mozgás mindig egyszerű és célirányos, a körben járást ilyen elemek nem „díszítik”.

Gyűjteményünkben a Koreográfia-szerű tánc típusában mindössze két erdélyi adat található az egyedi változatok között. Az egyik Bartók Béla gyűjtése 1910-ből³: a játszó kettős körben állnak úgy, hogy a legények vannak belül, a leányok kívül. Énekelve járnak, aztán egy szöveg következik, amire a lányok szaladnak úgy, hogy az lesz mindenkinek a párja, akihez a szöveg végén jut. Ez a fajta játékmód a népi játékok között nem fordul elő; főleg a kettős körben járás mutatja a koreográfiai leleményt.

A másik koreográfia-szerű játék⁴ Baranyába települt andrásfalvi adatközlőtől származik. Itt is kettős körbe állnak, a belső kör jobbra lépked, a külső körben állók csípőre tett kézzel balra haladnak. A szöveg egy részére tapsolnak, majd a belső és külső körben állók szembefordulnak egymással, kezet fognak és kettőt jobbra, kettőt balra lépnek. A megfelelő szövegre jobb kart jobb karba, majd bal kart bal karba öltve pörögnek, a végén páros forgó következik. Ez már igazán bonyolult koreográfia: a népi játékokban nem fordul előre csípőre tett kéz, tudomásom szerint a bukovinai táncokban sem, ahogyan a kétlépéses csárdás és a kart karba öltve forgás sem.

Cselekmény, szöveg, dallam rekombinációja

Szintén pedagógiai lelemény lehet az egyik játék cselekményéhez a másik dallamát és a harmadik szövegét illeszteni. Igaz, ilyen előfordul az autentikus gyűjtések között is: vagy az adatközlő idős kora miatt rosszul emlékszik, vagy az ilyen téves változatot tanulták meg a gyerekek. Esztelneken pl. a vonáshúzogató szövegét mondják sípkészítés közben⁵: a szöveget nézve ez a funkcióváltás érthető, hiszen abban fafaragásról van szó. Az adatközlő gyerekeknek nyilván nem tűnt fel a sípkészítés sikerét serkentő, a sípot szólásra buzdító szövegmotívum hiánya.

Hasonló funkcióváltás történt egy kiolvasószövegben⁶, amelyet a 65 éves adatközlő hintáztatásként mondott el. A szöveg kezdete „Baba ül a széken”, ami megfelel annak a helyzetnek, amikor a kisbabát a fából készült hintára ültetik: a szöveg további tartalma már nem foglalkoztat senkit, a hintázás, hintáztatás a lényeg.

Vannak olyan funkcióváltások is, amelyek az előbbieknél kevésbé érthetők: esőmondóka közlése höcöggetőként⁷, vonáshúzogató szövege labdaverő (falhoz verő) játékként említve⁸, kiolvasó szövege (Pad alatt, pad alatt van egy ház), versenyfutásnak leírva⁹ stb. Mindezek a néphagyomány termékei, hiszen a változások a funkciót is érinthetik, s hasznos, hogy tudunk ilyenekről: mindazonáltal ezeket nem tanítanám így a gyerekeknek.

A népi játékokban olyan változtatások is történnek, amelyek az egyik játék cselekményéhez a másik játék szövegét és dallamát társítják. Ilyen játék archívumunkban nem szerepel, de gyermekcsoportok műsorában láttam ilyet. Mások mondókák szövegéhez különféle cselekményeket állítanak elő¹⁰, még azt is hozzátéve, hogy „eredeti funkciójuktól eltérően”¹¹.

³ MNT 1951. 1000. szám.

⁴ MTA BTK ZTI leltári szám: 46305

⁵ GAZDA 1980. 313. szám.

⁶ MTA BTK ZTI leltári szám: 80816.

⁷ VERESS 2002. 234. szám.

⁸ MTA BTK ZTI leltári szám: 73259.

⁹ GAZDA 1980. 578. szám.

¹⁰ LÁSZLÓ BAKK 1981. 188-190.

¹¹ LÁSZLÓ BAKK 1981. 189. l.

Olyan eset is előfordul, amikor játékok szövegére és dallamára valami mást csinálnak, ami nem játék. Ilyesmi természetesen nincsen a néphagyományban, de az óvodapedagógiában igen. Egyszer hallottam egy óvónő előadását Nagyenyeden, amiben többek között az is szerepelt, hogy a Hatan vannak a mi ludaink játékdalra körben kell állni, és terpeszállásban ütemesen billegni egyik lábról a másikra.

Az említett játék a Páratlan típusnak az az altípusa, amelyben valakinek nincs párja. A gyűjteményben lévő 160 játék között mindössze 4 erdélyi található, tehát az erdélyi dialektusban nem mondható túl népszerűnek: 1891-ben közölte Kiss Áron ezt a játékmódot Kis Komárom, Nagy Komárom szöveggel, Vikár Béla 1902-ben, más 1912-ben gyűjtött egy változatot (utóbbi Szedem szép rózsáját szöveggel), legújabb változata Veress Ilona könyvéből¹² származik: ő meg is jegyzi, hogy a régiek közül kevesen emlékeznek rá.

Ez azonban nem ok arra, hogy erre a dalra billegjenek. Amikor megkérdeztem, hogy ez a billegés miért szükséges, azt a választ kaptam, hogy a gyerekeknek meg kell tanulniuk az egyenletes testsúly-áthelyezést. Hm. Mivel én nem végeztem óvóképzőt, de láttam már gyerekeket (nekem is vannak), ezt a célkitűzést továbbra sem értem, hiszen mielőtt a gyerek elkezd járni, futni, azt egyenletes testsúly-áthelyezéssel teszi: ez sajnálatos módon a didaxis egyik teljesen fölösleges hajtásának tűnik. A játék egyébként remek, számomra ez volt az, ami kihúzott a bajból, amikor főiskolásokat, illetve főiskolák ének-zene tanszékeinek vezetőit kellett megjátszatnom előadásom elején, hogy tudják, miről beszélek. Igen kelletlenül álltak fel játszani (mit képzelek én, kik ők, nem holmi óvodások), igen lelkesen folytatták, és nem szívesen ültek le, hogy meghallgassák, amit a játékokról mondani akarok. Veress Ilona változata nagyon jól megfelel a játék felújítására, annyit tennék hozzá, hogy iskolás vagy idősebb játékos esetében érdemes kikötni, hogy senki nem választhatja a mellette állót. Ettől lesz igazán izgalmas, mindenki izgatottan szaladgál, hogy hol van valaki, akinek még nincs párja. Jó lenne billegés helyett inkább ezt tanítani.

A megelőző részben¹³ szó volt arról, hogy a játékokat úgy érdemes tanítani, hogy játszunk a gyerekekkel. Most arról van szó, hogy a játékokat úgy érdemes tanítani, ahogy vannak, átalakítás, funkcióváltoztatás nélkül, és semmiképpen nem a szobában, osztályteremben ülve. Ha valamelyik játékot a gyerekek unják, akkor váltsunk másikra, és ne változtassunk a cselekményen: semmiképpen nem tudunk néhány hónap vagy év alatt jobbat kitalálni, mint amit a gyerekek kitaláltak maguknak és évszázadokig csiszolgatták, hogy igazán jó legyen.

Hogyan ismerhetjük föl a népi játékokban az idegen eredetet vagy pedagógiai, koreográfiai leleményt?

A cselekményben elsősorban a **szövegmegjátszás** mutatja, ami teljes mértékben idegen a magyar népi kultúrától, ezért kívánatos mindenhol megszüntetni. Mutatják továbbá azok az elemek, amelyek nem fordulnak elő máshol, pl. a vidék hagyományától idegen **felállási formák, tánclépések**. Ezen kívül előfordul, hogy a cselekményt olyan **idegen szövegekkel-dallamokkal** párosítják, amelyekkel nem tartoznak össze, nem fordulnak elő.

Hogy ezt fel tudjuk ismerni, ahhoz nem árt számos népi játék ismerete. Ha már nem tanultunk, játszottunk ilyeneket sem gyermekkorban, sem az óvóképzőben, utánanézhethetünk a megjelent kiadványokban, hogy milyenek is ezek. Leginkább Gazda Klára és Seres András könyvét tudom ehhez ajánlani, az azokban közölt játékok jó kalauznak tekinthetők a népi játékok világában.

Irodalom

¹² VERESS 2002. 1422. szám.

¹³ Népi játékok tanítása az óvodában. In: Óvónők lapja. Romániai magyar óvónők országos szaklapja, ????. szám. Főszerkesztő Kocsis Livia. Novum Kiadó, Marosvásárhely. ????. I. NB. Kérlek, Livia, ezt egészítsd ki a megfelelő adatokkal!

Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980.
László Bakk Anikó: Egyedem-begyedem. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 188-190. l.
MNT: A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1951.
Seres András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984.
Veress Ilona: Mezőcsávási gyermekfolklor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest – Kolozsvár.